

Önéletrajzi és szociográfiai elemek szintézise az *Életem regénye* című műben

TÓTH GÁBOR

Móricz Zsigmond *Életem regénye* című alkotása kitüntetett helyet foglal el a 20. század egyik legjelentősebb magyar írójának életművében. A jelen kor olvasója számára azért is különösen érdekes, mert a cím által sugallt műfaji meghatározással ellentétben szerkezete jelentősen eltér a hagyományos értelemben vett regényekétől: az *Életem regénye* leginkább az önéletrajzi alapú dokumentumregény kategóriájába sorolható.

A cselekmény életrajzi háttere és tematikus szerkezete földrajzilag három pilléren épül, melyek az író életútjának – az érett felnőttkorban meghatározó világnézet szempontjából – legfontosabb, kora gyermekkori periódusát foglalják magukba. A gyökerek a szatmári síkságon fekvő szülőfaluból, Tiszacsécséről indulnak; a következő „állomás” a közeli Túrútvándi, végül pedig az előző két településtől viszonylag távol lévő, tőlük társadalmi hagyományait és gazdasági viszonyait illetően is eltérő Prügy lesz a történések színhelye. A főszereplőként ábrázolt Móricz-család földrajzi térben történő elmozdulása a személyesen megélt életsors alapvető megváltozásával jár együtt: a Tiszacsécsén megtapasztalt idilli béke állapota fokozatosan és visszahozhatatlanul tűnik el, és adja át helyét a bizonytalanságnak, a félelemnek, a nélkülözésnek és a szenvedésnek.

A regényben ábrázolt életesemények elsődleges színtere tehát a magyar Alföld keleti periferiáján elhelyezkedő archaikus falusi világ, a főszereplők ugyanakkor erős és megszüntethetetlen kapcsolatban állnak a várossal: konkrétan Budapesttel, amely Magyarország egyetlen igazi nagyvárosa. A már-már mitikus magasságokba emelkedő város ezért a természettől fogva adott, illetve a családi áthagyományozódás által örö-

költ milióból történő valódi kitörés legfőbb mozgatórugója, az egyéni önmegvalósítás terepe. A fenti megkülönböztetés a nagy társadalmi léptékek mellett az individuum mikro-szférájában is ugyanilyen erővel van jelen. Az inkább önmagába zárkózó, embertársaitól elszigetelődött városi ember legfontosabb életcélja a saját maga által megteremtett szellemi függetlenség megőrzése. Vele szemben a vidéki ember akkor gondolja életét boldognak és „jól sikerültnek”, ha családi és társadalmi kötelei szilárdak, vagyis a hagyomány és a közösségi összetartás erején nyugszanak.

A falusi és a városi életforma irodalmi eszközökkel ábrázolt eltéréseinek pontosan megfeleltethető a két településformához tartozó embertípusok különbsége. A falut ebben a korban még szinte teljes mértékben a legtágabb értelemben vett „röghöz-kötöttség” jellemzi. Ez abban nyilvánul meg, hogy az egyén társadalmi szerepe és életpályája szigorúan és előre meghatározott: „Mert a faluban a magánélet is közélet [...]. Itt csak egyenlők versenye lehetséges. [...] A falu élete döbbenetesen megszabott síneken halad. Az egyenlő telkek, az egyenlő munka, az egyenlő életmód teljesen és végzetesen s megváltoztathatatlanul egyenlővé teszi az életet.”¹

Ugyanakkor az is szembevetendő, hogy a várost – mint a vidékiséggel szembevetését – elsődlegesen a nyitottság, a mozgalmasság és a dinamizmus jellemzi, amely a történések és az életszituációk gyors váltakozásában nyilvánul meg. E társadalmi tér a személyes kibontakozás és fejlődés folyton megújuló lehetőségeit teremt meg. Amíg a falu a múlt megőrzésére és létformáinak továbbörökítésére törekszik a jelenben, addig a város élet- és világszemléletéből eredően szükségszerűen a jövő irányába mutat.

A két életrend között olyan éles kontrast áll fenn, hogy közöttük egyáltalán nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben lehetséges közvetítés.

A regényben a társadalmi mobilitás problémaköre az életrajzi események regényszerű elbeszélésének legfőbb vezérfonalát képezi. A szereplők (különösen az író édesapja, Móricz Bálint, akit rendkívüli kezdeményező-készsége, bátorsága és állhatatossága emelnek ki végérvényesen a falu világából) döntéseinek, tetteinek lényegi mozgatórugói, sorsfordulatainak valódi okai csak akkor érthetők meg, ha azokat a késő Monarchia-korabeli (és az I. világháború utáni) Magyarország társadalmi rétegzettségének és gazdasági folyamatainak fényében vesszük szemügyre. Ezek közvetlenül összefüggnek a településformák közötti különbségekkel – konkrétan: a települések hierarchiájával. A regényben bemutatott folyamatok általános gazdasági háttere pedig nem más, mint a modern ipari forradalom nyomán kibon-

Móricz Zsigmond ifjúkorában (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Békei)

Móricz Bálint és családja, a gyermekek közül hiányzik Zsigmond, 1906 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Hungária fényképezési társaság)

takozó szabadversenyos kapitalizmus, amelynek kiteljesedése a társadalmi osztálykülönbségek nagymértékű növekedését eredményezte. Ebben az időszakban az európai gazdaság hagyományos – a középkorból származó – keretei végérvényesen eltűntek, és létrejöttek a modern urbanizált társadalom alapjai, melynek centrumai az ipari termelés „fellegvárait” jelentő nagyvárosi térségek. E változások jelentősen csökkenték a városiasodásból kimaradt, elszigetelt vidéki térségek fejlődési esélyeit, mivel azok lényegi megélhetési forrása a mezőgazdaság volt. Ennek következtében fokozatosan háttérbe szorult az itt élő emberek gazdasági tevékenysége és társadalmi szerepe is.

Mindez magyarázatot ad a falu–város ellentét említett jellegzetességeire is: „Az emberek közt más alapvető különbség nincs, csak a társadalmi helyzeti energiapont következtében történt elferdülések.”² Móricz e tézisszerű kijelentéséből egyértelműen következik, hogy egy ember személyes sorsát és az életben való boldogulásának esélyeit nagymértékben befolyásolhatja, hogy lakóhelye társadalmi és gazdasági értelemben a centrumhoz vagy a perifériához tartozik-e.

A regény terjedelmileg és tematikailag is változatos részfejezetei nagy hangsúlyt helyeznek az egyén és a természet – egyes 20. századi gondolkodók

szóhasználatával a „környező világ” – viszonyára: a mű részletesen taglalja az emberi szubjektum és a táj/vidék sokrétű kapcsolatát. Az egyes falusi helyszínek természeti környezetének rendkívül aprólékos jellemzése mindvégig az ott élő emberek lelki alkatával közvetlen összefüggésben tárul fel. E kérdéskör tárgyalása jelenti a regény legizgalmasabb részét. A személyiség jellegét és szerkezetét az élet „objektív” feltételeit képező természeti és társadalmi viszonyok determinálják. Ez az elv az ellenkező irányban is hat: az énnel a külső körülmények hatására lezajló belső alakulása meghatározza a külvilágra vonatkozó ismeretek és habitusok jellegét. Az egyénnek látszólag nincs lehetősége arra, hogy kitörjön az adott körülmények közül. E megközelítés több ponton is köthető a 20. század egyik kiemelkedő európai gondolkodójához, José Ortega y Gasset filozófiai téziséhez, melyben az egyén és az őt körülvevő természeti-társadalmi valóság elválaszthatatlan összetartozását mondja ki: „Én én vagyok és a környezetem.” E kijelentés helyes értelmezése sokat segíthet Móricz pontos és megrendítő szegénység-képének megértésében is.

A szegénység és az ezzel összefüggő társadalmi kitaszítottság problémája Móricz Zsigmond egész életművében kitüntetett jelentőségű. Az egyéni és

a közösségi sors őszinte és mélyreható feltárásakor az író olyan – napjaink magyar társadalmában is ténylegesen jelen lévő és megoldásra váró – szociális problémákra világít rá, mint a vagyoni egyenlőtlenségek növekedése, a kasztosodás és a szegregáció. E negatív folyamatok elmagányosodáshoz, szélsőséges esetekben a szubjektum tragikus pusztulásához is vezethetnek: „A szegénység [a szegényt] körülrakja gáttakkal, áthághatatlan és elviselhetetlen törmelékkel, hogy végül már ki se tud lépni a szegény a maga átkozott büvköréből.”³

Lényegi összefüggés áll fenn a könyvben bemutatott „objektív” társadalmi realitás és a személyesen megélt élettapasztalat között: az elbeszélő alany a saját egzisztenciáját megteremtő és fenntartó családi viszonyokat teljes mértékben az emberi életet általánosságban meghatározó társadalmi jelenségekből, illetve az azokat irányító törvényszerűségekből kiindulva próbálja megérteni. A regény kontextusában e princípiumok közül a társadalmi mobilitás elvére helyeződik a legnagyobb hangsúly, amely az eredendően rögzítettnek gondolt emberi helyzetek, állapotok megváltoztatásának, új irányokba történő elmozdításának eszköze.

A műben aprólékosan kidolgozott társadalomkép összefüggésében – legfőképpen a városi életmód fontossága

miatt – fontos szerepet kap a modern urbánus középosztály, amely Móricz nézőpontjából szemlélve az egyéni fejlődés és önmegvalósítás, valamint ezáltal a társadalmi megújulás egyik legfontosabb „hordozóját” jelenti. A társadalom egészének fejlettsége, a váratlanul bekövetkező új körülményekhez való alkalmazkodóképessége ugyanis e réteg nagyságának és szellemi aktivitásának függvénye. Egyértelmű, hogy a már említett középosztály (amely Kelet-Közép Európában a nyugati világhoz képest sokkal lassabban, időszakos megtorpanások és visszaesések közepette alakult ki) jelenti azt a társadalmi csoportot, amely szinte kizárólagosan rendelkezik azokkal a szellemi forrásokkal és javakkal, melyek a gazdaság és közvetve az egész társadalom fejlődését új irányokba mozdíthatják el. Ez elsősorban a korszerűtlen, elavult (a mezőgazdasági és az ipari termelés túlsúlyán alapuló) mechanizmusok kiiktatása, illetve fokozatos minőségi átalakítása révén történik.

Móricz ennek kapcsán egy sajátos társadalom-tipológiai rétegzettséget mutat be művében: a társadalmi valóság „mennyiségi” aspektusát jelentő pa-

rasztság és munkásság csoportjai mellett (vagy inkább „felettük”) a főként adminisztratív és kulturális funkciót betöltő középosztály feladata az, hogy biztosítsa az emberi együttélés bonyolult viszonyainak egységét, mivel egyedül ez a réteg rendelkezik azokkal a képességekkel, melyek lehetővé tehetik a jelenlegi állapotok meghaladását, vagyis a tényleges fejlődést.

A mű kompozíciós felépítése teljes egészében a fenti elvet tükrözi. Az elbeszélő a Móricz-család tagjainak élettörténetét végigkövetve megmutatja: a saját lehetőségei és képességei szerint mindegyikük arra törekedett, hogy a paraszti életformát végérvényesen maga mögött hagyva, régi életkeretein túllépve kitágítsa világképét. Az aktuálisan fennálló valóság meghaladásának igénye a legnagyobb erővel a családfő, Móricz Bálint sajátos, a családot „természetes közegként” körülvevő falusi életformától gyökeresen eltérő magatartásában és élet- szemléletében mutatkozik meg. Folyton megújuló vállalkozókedve, leleményessége és kitartása – sok esetben súlyos személyes konfliktusok elszívása árán – a Móriczokat a kisértelmiségi létforma

keretei közé emeli. Ugyanakkor az „osztályváltást” előidéző fordulat sikerében kétségkívül nélkülözhetetlen szerepet játszott a család anyai ága is, amely a lelkesi hivatás révén – a falu szűk világában ugyan, de – biztosította az értelmiségi létformához való kötődést.

Az eddigiek alapján bizonyossággal állítható, hogy az *Életem regénye* egy a világra egész életében nyitott, érzékeny és sokszínű érzelmi életet élő ember élettörténetét és társadalomképét szintetizáló szépirodalmi alkotás, amely szuggesztív erővel világítja meg az egyéni lét sorsfordulóit a szükségszerűen benne rejlő nehézségekkel, és sokszor megoldhatatlannak látszó dilemmákkal együtt. Emiatt a mai befogadó számára is figyelemfelkeltő olvasmány: többek között azért is, mivel egyúttal a magyar történelem egy olyan – múltba süllyedt – korszakát is feltárja, melynek fényében az aktuális jelen társadalmi problémái és ellentmondásai is tisztábban mutatkozhatnak meg.

1 Móricz Zsigmond: *Életem regénye*, Gabo, Budapest, 2006, 12–13.
2 Uo., 183.
3 Uo., 258.

Móricz Zsigmond ÉLETEM REGÉNYE 99

■ (részlet)

„Megtanítottak szenvedni...”

Az apámnak megvolt az a képessége, ami bennem nincs, ami Adyban volt meg legnagyobb mértékben minden ismerősöm közt: az, hogy szakadatlanul foglalkoztatta a világát. Hét évig, míg Csécsén lakott s másik hét évig, míg Pthrügyön lakott, egyébről se beszéltek a faluban, csak róla. S mikor tovább ment egy faluval – legközelebb Sárospatakra –, akkor meg ott indult nyüzsgésnek, forrásnak, pletykálásnak az a réteg, amelybe ő beletartozott. De a régiiek is szakadatlanul utánanéztek, érdeklődtek s folyton forrongtak, hogy milyen jól megy ennek az ácsnak. Egy ács? mi az, kis mesterember, arról nem szokás tudni legfeljebb azt, hogy van, lehet rábízni valamit. De az apám valahogy, isten tudja, a fellépésével, a szavaival, a feltűnő és vakmerő belekötésével az emberekbe, azonnal megjegyeztette magát, úgyhogy aki egyszer beszélt vele, az nem felejtette el, mindig úgy emlékezett rá, mint egy eredeti színfoltra a magyar életben. [...]

Nem bírta a falu.

Nem bírták el a rokonok.

Ideje volt már lebecskézni ezt az idegent.

Úgy történt a dolog, hogy Szőke sógor Tarcra ment. Édesapám meg gyalog ment ki egy kisebb építéséhez, a tarcali úton. Éppen az útszélén tanyát épített valakinek.

– Hő, sógor, az isten így, meg úgy – kiáltott rá édesapám, s megállította a szekeret és felült.

– Éppen jó, hogy jössz.

Így kivitette magát vele.

Szőke sógor volt az a betyárféle magatartású, ragyás, káromkodós, durva, feleségkínzó; a Pallagi Julcsa férje; sok apró gyerekekkel és rikoltó hanggal ellátva.

Beszélgettek. Nem voltak ők rossz viszonyban. Édesapám soha senkivel sem volt rossz viszonyban, mert soha senkinek a tulajdonára nem vágyott, még a dolgaira se volt kíváncsi; soha meg nem kérdezte, hogy ez vagy az a dolgod hogy megy; független ember volt, semmi köze a tügyiekhez, itt munkát úgyse kapott, evvel leszámolt s élvezte már, hogy kezd szépen kiemelkedni a nehéz viszonyai közül.

Nyúl futott keresztül a kocsni előtt.

– Hő, hő – kiabáltak utána. A nyúl az olyan mezei öröm, gyereket csinál az a felnőttekből is.

– Na fogd meg! – mondta édesapám, szokása szerint felülről rákiabálva a sógorra.

– Ha megfogom, megeszed? – morogta az gúnyosan.

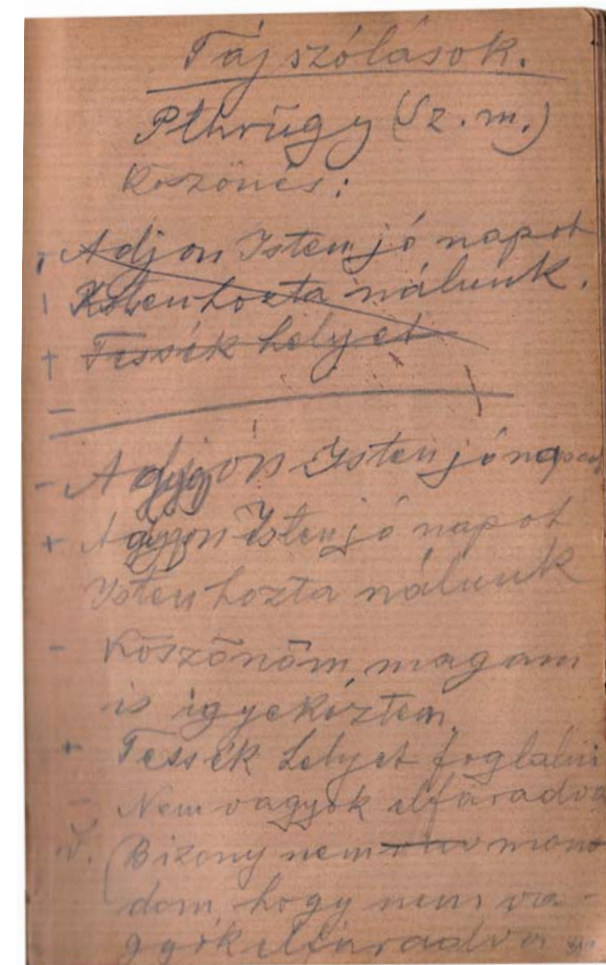
– Hő, meg bizony, még meg is nyúzom, magam csinálom belőle paprikást.

No ez ebbe maradt.

Édesapám a tanyánál leszállott. Két embere dolgozott, ő is közéjük állott s délután újra visszament a faluba. Csak megnézte a munkát.

De estefelől Szőke sógor jött vissza a malomból. Az emberek még dolgoztak. Kiabált, hogy:

Móricz Ida: Móricz Bálint mellszobra (Petőfi Irodalmi Múzeum)

Móricz Zsigmond autográf kézirata a Fehér könyvből (Petőfi Irodalmi Múzeum)

– Hé, hé... sógor! itt a nyúl!

Bosszantotta, hogy a sógor már nem volt ott. Odaadta a nyulat az ácsoknak, akik azt nagyon megköszönték s nagyon örültek neki.

Akkor hazahajtott.

Néhány hét múlva az a hír terjedt el s mindenki nevetett, hogy Szőke Józsi megetette a macskát Móricz Bálinttal. Macska volt a nyúl, megnyúzva adta oda a sógor. Hát az ácsok valószínűleg megették, hiszen a macskát éppen úgy megeszik az olaszok, mint a nyulat, sőt vannak, akik a macskát megeszik, de a nyulat nem.

De Tügyön s általában az egész magyar mezőkön, a nyúl becses és ingyenc csemegefalat, ellenben a macska a legnagyobb szégyen. Legalább úgy utálják, mint a görényt. Ezzel nem lehet vitakozni. Ahogy a lóhúst a magyar meg nem ette volna, pedig ő maga is hozzátette, hogy a ló a legtisztább állat, a disznó meg igazi disznó, a legromdább minden közt. És mégis a lóhústól úgy megirtózott volna, a bélit kihányja a magyar.